

only rely on the principles of natural justice in determining standards of «fair procedures», but may find support for its findings in what constitute the foundations of Ukrainian justice, including: respect, the right to be heard, reasonableness, and unbiased decisions. These principles form, in the eyes of citizens, the basis of the legitimacy of not just judicial decisions, but also the acts of other branches of power; they encompass not only the judicial process, but also cover the pre-trial resolution of disputes, and the acts and disputes that result from the interaction between the person and state authorities.

Therefore, the concepts of «due process» or «fair procedures» relate to quasi-judicial matters, or even the process of adopting and/or appealing administrative acts in the administrative process. They are derived from the foundation of the rule of law, involving notions of social justice, freedom, and equality before the law. These determine the obligation of the state to treat a person fairly and to respect their dignity. Based on the criteria described above, the notion of procedural fairness thus underpins the rule of law's application to the content and implementation of legislative acts and the acts of administrative authorities. Essentially, the effectiveness of «fair procedures» is measured not only by whether they achieve a desired legislative or administrative result, but by the fact that the result was secured through the fair treatment of a person that has been negatively affected by a judicial decision or administrative act.

Key words: fair procedures, procedural justice, legitimacy of actions by state authorities.

УДК 340.12

*Андрій Савович Захарчук,
професор кафедри теорії, історії права
та держави, конституційного права
Університету державної фіскальної служби України,
доктор юридичних наук, професор*

ДЕФІНІЦІЇ «STATYS» ТА «CONTRACTUS»: ДО ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ

Постановка проблеми. Методологічною основою дослідження процесу переходу економіки від безособистісних відносин до персоналізованої, індивідуальної діяльності є дихотомія «включеного» й «автономного» щодо суспільства.

В умовах ринкової економіки, де приватна власність є базисом її існування й одним із основних невідчужуваних прав людини, життєдіяльність індивідів зумовлена економічними мотивами та відображена в специфічних законах економічного характеру. Цей економічний механізм функціонує об'єктивно, незалежно від прагнень індивіда чи держави. Тому реалізація зазначених відносин потребує юридичного захисту власності й виконання контракту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Конституювання інституту приватної власності характеризується своїми особливостями, відрізняється багатоманітністю. Тому проблеми, які пов'язані з закріпленням державою гарантій захисту приватної власності, завжди викликали науковий і практичний інтерес.

Дослідження інституту власності як категорії, що характеризує економічні та правові аспекти суспільних відносин, можна розглядати крізь призму економіки, юриспруденції та інших соціальних наук.

У 60–70-х роках ХХ ст. завдяки так званій «теорії прав власності», яку розробляли відомі економісти Р. Коуз, Д. Норт, А. Алчіан та інші, зазначений феномен повертається у науковий обіг.

Серед багатоманіття факторів, пов'язаних з осмисленням процесу становлення інституту приватної власності в Україні, зазначимо такі: наявність у традиційному компоненті українського суспільства впливів інших культур у царині звичаїв, господарського механізму, побуту. Тому в зазначеному контексті певний інтерес являють праці М. Гримич та П. Захарченка [1; 2].

Права людини як один із феноменів суспільного розвитку становлять складну систему філософських, світоглядних підходів, основний зміст якої полягає в тому, що людина від народження наділена певним обсягом невідчужуваних, тобто таких, які ніким не надаються і ніким не позбавляються прав. Особливого значення зазначена проблема набула в Україні у період боротьби за державну незалежність у ХІХ ст. Саме цим аспектам присвячені праці А. Захарчука [3; 4].

Гене́за ідеї приватної власності пов'язана з історією людської цивілізації та особливостями її розвитку. Саме в цьому контексті особливий інтерес являє собою праця М. Новицької [5] та

М. Бурдіна, в якій аналізується процес еволюції юридичної термінології в сфері земельних відносин та земельної власності [6].

Мета статті. Конституційному закріпленню права приватної власності в його сучасному розумінні передував розвиток на певних етапах суспільства різноманітних уявлень про сутність, зміст, роль та функції приватної власності. Одним із факторів трансформації суспільних відносин став процес переходу від колективної власності до приватної. Тому метою статті є аналіз відносин, виражених через категорії «статус» і «контракт», пов'язаних із формуванням приватної власності загалом як цивілізаційної категорії, так і в Україні зокрема.

Основні результати дослідження. З огляду на свою природу в історичному вимірі процес розвитку – це процес поступовий. Відомий австрійський антрополог і дослідник економічної історії К. Поланьї вважав, що еволюція економіки від колективної форми господарювання до індивідуальної відбувалася у межах таких категорій, як «*status*» та «*contractus*», запозичених із римського приватного права.

Аналізуючи праці відомих мислителів XIX – початку XX ст. – Г. Гегеля, К. Маркса, Г. Мейна та Б. Маліновського – дослідник доходить висновку, що відносини в сучасному суспільстві ґрунтуються на контракті (*contractus*), тоді як стародавнє суспільство базувалося на відносинах статусу (*status*) [7, с. 16].

Однією з причин того, що в архаїчних суспільствах економічна діяльність не сприймалась як єдиний, неподільний процес, була відсутність поняття власності як права розпоряджатися певними предметами та результатами праці. Зміна в праві власності поширюється, як правило, не на предмет загалом, наприклад, на ділянку землі, а лише на окремі форми користування нею, що позбавляє сенсу поняття власності стосовно предмета в цілому.

Поняття «власність» у феодальному суспільстві відображало не абсолютне, неподільне право на предмет власності, що мало місце в римському праві, а навпаки, обмеження, певним чином розділене. Особливий характер феодальної власності полягає в тому, що держава в образі монарха є власником землі. На думку Г. Берман, характерною рисою феодальної системи землеволодіння стало поєднання в феодальному праві політичних та економічних аспектів – права управління та права розпорядження землею за допомогою терміна «*dominium*», запозиченого з латинської [5, с. 334].

Статус встановлюється від народження і характеризується правами й обов'язками конкретної людини. В його основі лежать родинні зв'язки й інститут усиновлення. Роль статусу зберігається при феодализмі і, з певними зауваженнями, до конституційного закріплення рівності громадян у правах в XIX ст.

У пізньому римському праві *статус* поступово замінюється *контрактом*, тобто правами й обов'язками, що зумовлені двосторонніми домовленостями [7, с. 16].

Концепція еволюції людської цивілізації, викладена в поглядах Г. Гегеля, К. Маркса, Г. Мейна, була сприйнята європейськими мислителями як завершений конспект історії суспільства. І лише на межі XIX–XX ст. економічна роль держави відокремлюється (хоч і не повністю) від політичної ролі. За умов ринкової економіки держава як власник і суб'єкт господарювання виходить на ринок як рівноправний учасник економічної взаємодії. Тому можна констатувати, що в Європі утвердився інститут приватної власності, а за державою залишилося право податку, що сплачується на потребу суспільства. Як наслідок, відбувся процес переходу від безособистісних відносин до автономного індивідуального існування, що, зі свого боку, зумовило відокремлення економіки від політичної системи суспільства і формування ринкових відносин.

У ринковій економіці виробництво і розподіл матеріальних благ відбувається шляхом саморегульованої системи ціноутворення. Ця система керується власними законами, так званими законами попиту й пропозиції. Вона приводиться у рух страхом перед голодом і прагненням прибутку. Не родинні зв'язки, не правовий примус, не релігійні норми, не вірність васала сеньйору, не магія, а специфічні економічні інститути, такі як підприємницька діяльність, заснована на приватній власності, та вільна робоча сила, змушують індивіда реалізувати власні здібності.

У підсумку, в результаті осмислення змін, що сталися в європейському суспільстві, та під впливом праць Б. Маліновського, формується розуміння того, що *статус* домінує там, де еко-

номіка включена в неекономічні інститути, а *контракт* – характерна ознака економіки як відокремленої сфери суспільства, розвиток якої зумовлений законами специфічного економічного характеру [7, с. 18].

Статус відображає ранні етапи розвитку суспільства, які, загалом, характеризуються взаємністю й перерозподілом. Доти, доки домінують такі форми відносин, не можемо говорити про появу такого поняття, як «економіка». Елементи економіки у цьому разі включені в неекономічні інститути. Як наслідок, економічний процес інституціонально формується завдяки родинним відносинам, шлюбу, вікових груп, тотемних асоціацій тощо. У цьому разі термін «економічне життя» не має суттєвого значення [7, с. 18].

Тому в примітивних суспільствах відсутній термін «власність» як право на користування певними об'єктами. Як наслідок, багатоманіття прав різних осіб щодо одного й того ж предмета. У результаті такої фрагментації цілісність предмета, з погляду власності, руйнується. Зміна прав власності, як правило, поширювалась не на об'єкт загалом, наприклад, на ділянку землі, а лише на способи користуватися нею, що позбавляє сенсу поняття власності щодо об'єкта загалом [7, с. 24].

Сьогодні українська спільнота перебуває на етапі становлення правової держави й громадянського суспільства. Сприятливі можливості для вирішення означених проблем постали в період радикальних змін початку ХХ ст. Поряд із чинниками політичного, духовного, культурного характеру, вітчизняні еліти постали перед складними проблемами економіко-правових відносин, передусім аграрних. Протиріччя у становищі українського суспільства полягало в тому, що селянство становило не лише найчисленнішу групу населення, а й було носієм певних суспільних цінностей: економічних, політичних, морально-етичних, правових тощо. Відповідно до сформованих ідеалів українське селянство шукало шляхи вирішення існуючих протиріч в епоху революційних потрясінь 1917–1921 рр.

Загалом законодавство Української Народної Республіки (далі – УНР) розвивалося в напрямку ігнорування доктрини природного права шляхом конфіскації землі у великих землевласників (так звана соціалізація). Виходячи з інтересів певної статусної групи – селянства, в Тимчасовому земельному законі не передбачалося формування двосторонніх правових відносин (*contractus*). При цьому, забезпечивши індивідуальний характер господарювання, Закон обмежував селянина в праві розпорядження землею. Таким чином, формувався механізм реалізації земельних відносин, який обмежував свободу землероба [8, с. 128–129].

У період Української революції П. Скоропадський, виходячи з реалій революційного процесу, формує власне бачення шляхів розвитку суспільства. Подолання таких протиріч йому бачилося у вирішенні двох взаємозалежних проблем. По-перше, Гетьман вважав, що селянство психологічно готове до сприйняття механізму приватного землеволодіння. По-друге, поміщики, налякані селянською стихією, готові передати за викуп частину власної землі. Тому в проголошеній ним Грамоті до українського народу декларувалося відновлення порушеного урядом УНР права приватної власності, створення умов для придбання землі в приватну власність шляхом купівлі-продажу. Паралельно з цим передбачалося наділення малоземельних селян, шляхом викупу, частиною поміщицьких земель [9, с. 87]. Таким чином, вирішувалася основна мета суспільних перетворень – існування індивіда забезпечується інститутами, діяльність яких зумовлена економічними мотивами та регулюється законами специфічного економічного характеру.

На жаль, П. Скоропадському не вдалося, з огляду на обставини як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, реалізувати реформаторські починання.

Після встановлення радянської влади в Україні, кардинальна зміна економічних відносин, пов'язаних із ліквідацією приватної власності, зумовила подальше протистояння в суспільстві, оскільки, відповідно до ст. 1 Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки, радянська влада захищала інтереси тих частин суспільства, що належали до певних статусних груп – пролетаріату та найбільшого селянства [9, с. 87].

Водночас примусовий характер колективізації, одержавлення засобів виробництва та нехтування приватновласницькими інтересами не змінили суті мотивації в господарській діяльності індивідів, пов'язаної з прагненням до володіння, користування та розпорядження власністю.

Висновки. В умовах ринкових відносин, що базуються на приватній власності на засоби виробництва, економічний механізм функціонує без зовнішнього втручання особи або держави. Він не потребує додаткових стимулів для отримання легітимного прибутку, особливих юридичних механізмів, крім захисту власності й виконання контракту.

З огляду на свою природу, як показує світовий та вітчизняний досвід, процес розвитку економіки від стану інтегрованості в суспільство до відокремлення від нього – процес поступовий і тривалий.

Використані джерела

1. Гримич М. Інститут власності у звичаєво-правовій культурі українців XIX – початку XX ст. / М. Гримич. – К. : Інтертехнодрок, 2004. – 587 с. - Бібліогр.: с. 572–587.
2. Захарченко П. П. Розвиток права власності на землю в Україні (середина XIX – перша чверть XX ст.) / П. Захарченко. – К. : Атіка, 2008. – 295 с.
3. Захарчук А. С. Права людини в контексті доктрини природного права періоду Української Народної Республіки й Української держави / А. Захарчук // Бюлетень міністерства юстиції. – 2012. – № 1. – С. 5–13.
4. Захарчук А. С. Соціально-економічні права суб'єкта: до проблеми формування інституту приватної власності / А. Захарчук // Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). – 2017. – Вип. 1 (5). – С. 5–10.
5. Новицька М. Становлення поняття «власність» в історичній ретроспективі / М. Новицька // Актуальні проблеми держави і права. – 2003. – Вип. 21. – С. 331–336.
6. Бурдін М. Ю. Українська юридична термінологія земельної власності: цивілізаційний вимір / М. Ю. Бурдін // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – Д. : Вид-во ДНУ, 2016. – № 5. – С. 45–50.
7. Поланьї К. Аристотель открывает экономику / К. Поланьї // Истоки: экономика в контексте истории и культуры / редкол.: О. И. Кузьминов (гл. ред.), В. С. Автономов (зам. глав. ред.), О. И. Ананьин и др. – М. : ГУ ВШЭ, 2004. – 584 с.
8. Тимчасовий земельний закон, затверджений Українською Центральною Радою. 18 січня 1918 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : 2 т. / Інститут історії України НАН України; ЦДАВО України; упор. В. Ф. Верстюк (керівник) та ін.; ред. кол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. – Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К., 1996. – С. 128–130.
9. Слюсаренко А. Г. Історія української конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Знання, 1993. – 192 с.

Захарчук А. С. Дефініції «status» та «contractus»: до проблеми конституціонування інституту приватної власності

Дослідження інституту власності як категорії, що характеризує економічні та правові аспекти суспільних відносин, можна розглядати крізь призму економіки, юриспруденції та інших соціальних наук.

Для дослідження проблеми певний інтерес становлять праці М. Гримич, П. Захарченка, А. Захарчука, М. Новицької, М. Бурдіна та ін.

У статті досліджуються відносини, виражені через категорії «статус» та «контракт» як складові процеси формування приватної власності.

Статус встановлюється від народження. У його основі лежать родинні зв'язки й інститут усиновлення.

У пізньому римському праві *статус* поступово замінюється *контрактом*, тобто правами й обов'язками, що зумовлені двосторонніми домовленостями.

У європейському суспільстві сформувалося розуміння того, що *статус* домінує там, де економіка включена в неекономічні інститути, а *контракт* – ознака економіки як відокремленої сфери суспільства, розвитку якої зумовлений законами економічного характеру.

На жаль, українській спільноті на переломних етапах своєї історії не вдалося вийти за межі станового суспільства й реалізувати починання, направлені на розвиток прав і свобод людини.

Ключові слова: приватна власність, статус, контракт, суспільство, економіка.

Zakharchuk A. Definitions «status» and «contractus»: to the problem of the constitution of the private property institution

In a market economy, where private property acts as the basis for its existence and one of the main inalienable human rights, individuals' livelihoods are driven by economic motives and reflected in specific laws of an economic nature.

The study of the property institute as a category that characterizes the economic and legal aspects of social relations can be viewed through the prism of economics, jurisprudence and other social sciences.

Therefore, in this context, the work of M. Grymich, P. Zakharchenko, A. Zakharchuk, M. Novitsky and M. Burdin is of particular interest. The purpose of the article is to analyze the relations expressed in terms of «status» and «contract» categories related to the formation of private property.

A well-known Austrian researcher K. Polanyi believed that the evolution of the economy took place within the categories of «status» and «contractus» borrowed from Roman private law. In his view, these categories make it possible to understand the essence of an industrial society.

The researcher comes to the idea that relations in a modern society are based on contractus, while the ancient society was based on status relations.

One of the reasons for the fact that in archaic societies, economic activity was not perceived as a single, indivisible process, was the lack of a concept of ownership, as the right to dispose of certain objects and results of labor.

The status is established from birth and is characterized by the rights and obligations of a particular person. It is based on family ties and the institution of adoption. The role of status is preserved with feudalism and, with certain remarks, to the constitutional consolidation of the equality of citizens in the rights of the nineteenth century.

In later Roman law, status is gradually replaced by a contract, that is, the rights and obligations arising from bilateral agreements. Ultimately, as a result of comprehension of the changes that have taken place in European society, an understanding is formed that status is dominated where the economy is included in non-economic institutions, and the contract is a characteristic feature of the economy as a separate sphere of society, the development of which is predetermined by laws of a specific economic nature.

Today, the Ukrainian community is at the stage of formation of the law state and civil society. Favorable opportunities for solving these problems arose during the period of radical changes in the beginning of the twentieth century.

The controversy in the situation of Ukrainian society was that the peasantry was not only the most numerous group of people, but also served as a bearer of certain social values: economic, political, moral, ethical, legal, etc.

Unfortunately, the Ukrainian community failed to go beyond the civil society and realize the undertakings aimed at the development of human rights and freedoms.

Key words: private property, human rights, status, contract, society, economy.

УДК 347.91/95:340.115.3

*Сергій Олександрович Корось,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Приватного вищого навчального закладу
Університету Короля Данила,
доктор юридичних наук, доцент*

АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДДІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ЯК ГАЛУЗЕВИЙ ВИМІР ПРАВОВОЇ АНАЛІТИКИ

Постановка проблеми. Будучи центральною фігурою в цивільному судочинстві та головним учасником цивільних процесуальних правовідносин, від якого залежить рух цивільної справи і з яким вступають у правовідносини всі учасники цивільного процесу [1, с. 397], повноваження якого чітко визначено Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України), головуючий суддя, забезпечуючи виконання завдань цивільного судочинства в конкретних цивільних справах (ст. 2), керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності і порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками судового процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи з судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи (ст. 214).

Результат правозастосовної діяльності судді втілюється у його рішеннях як стосовно суті позовних вимог, які приймаються, складаються і підписуються в нарадчій кімнаті, так і при вирішенні процедурних питань, пов'язаних з рухом справи, клопотань та заяв осіб, які беруть участь у справі, питань про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду тощо, більшість із яких суддя вирішує не виходячи до нарадчої кімнати (статті 258, 259 ЦПК України). Причому всі заяви та клопотання, заявлені учасниками справи у судовому засіданні, суддя має вирішувати одразу (після заслуховування думки інших присутніх у судовому засіданні учасників справи), а результат їхнього розгляду оформлювати ухвалою або у вигляді окремого документа (постановленою у нарадчій кімнаті), або постановленою не виходячи до нарадчої кімнати, із занесенням до протоколу судового засідання (статті 222, 248, 259, 260 ЦПК України). У зв'язку з цим останній вид ухвал учені-процесуалісти називають «протокольними» [2, с. 708].

І якщо ухвалення суддею рішення або постановлення ухвали у вигляді окремого документа відбувається в нарадчій кімнаті, де у судді є час для його складання (належного обґрунтування мотивів та правильних висновків із посиланням на норму закону), то при вирішенні заяв і клопотань учасників справи без виходу до нарадчої кімнати (тобто «на місці») такої можливості у судді не існує, а отже, він має володіти неабиякими професійним рівнем, майстерністю, вміти оперативно обробляти інформацію – загалом мати високорозвинутий інтелект та аналітичне мислення,